

TEISĖJO NUOŽIŪRA SKIRIANT BAUSMĘ

Alenas Gumuliauskas

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios teisės katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas: 271 45 84
Pateikta 2004 m. rugsėjo 24 d.
Parengta spausdinti 2004 m. gruodžio

Pagrindinės sąvokos: teisėjo nuožiūra, bausmės skyrimas, teisinės konstrukcijos, teisėkūra.

S a n t r a u k a

Straipsnyje analizuojamos Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau – LR BK) normos, reglamentuojančios teisėjo nuožiūrą skiriant bausmę. Autorius išskiria keturias pagrindines priežastis, kurios, jo manymu, pagrindžia teisėjo nuožiūros egzistavimo būtinybę. Straipsnyje taip pat išskiriami teisėjo nuožiūrai būdingi požymiai – legalumas, teisėtumas, teisingumas ir pateikiama teisėjo nuožiūros skiriant bausmę sąvoka.

Antroje straipsnio dalyje autorius nagrinėja būdus, kuriais įstatymų leidėjas gali riboti teisėjo nuožiūrą bausmės skyrimo procese. Tai gali būti daroma naudojant teisinės konstrukcijas, teisinės prezumpcijas, teisinės fikcijas ir vartojant teisinę terminiją. Svarbus vaidmuo ribojant teisėjo laisvo pasirinkimo galimybę tenka LR BK specialiosios dalies straipsnio, numatančio atsakomybę už konkrečią nusikalstamą veiką, sankcijai.

Autorius atkreipia dėmesį į tai, kad apeliacinės ir kasacinės instancijos teismai užkerta kelią galimoms klaidoms ar piktnaudžiavimo galimybei teisėjui naudojantis jam suteikta nuožiūra bausmės skyrimo procese.

I ž a n g a

Visi šių laikų kontinentinės Europos baudžiamieji kodeksai numato tam tikras bausmių skyrimo taisykles. LR BK bausmės skyrimas reglamentuotas VIII skyriuje. Šiame skyriuje yra ir normos, ribojančios teisėjo nuožiūrą, ir normos, kurios beveik neriboja teisėjo nuožiūros skiriant bausmę. Teisėjui suteikta teisė savo nuožiūra skirti bausmę gali būti vertinama dvejopai: viena vertus, teigiamai, nes teisėjas gali tinkamai individualizuoti bausmę, kita vertus, tai gali trukdyti formuoti vienodą teismų praktiką ar net būti prielaida piktnaudžiauti suteikta teise.

Šiame straipsnyje siekiama pagrįsti teisėjo nuožiūros skiriant bausmę egzistavimo būtinybę, pateikti jos apibrėžimą, išskirti teisėjo nuožiūrai būdingus požymius ir atskleisti būdus, kuriais gali būti ribojama teisėjo nuožiūra skiriant bausmę.

1 . Teisėjo nuožiūros pagrindimas, požymiai ir sąvoka

Lietuvos baudžiamosios teisės teorijoje nėra plačiai nagrinėjama teisėjo nuožiūra skiriant bausmę. Tuo tarpu teisėjo nuožiūros ribos yra gana svarbi problema, kurios egzistavimas ne tik baudžiamojoje, bet ir kitose teisės šakose yra **pagrįstas** objektyviomis priežastimis.

Pirmiausia, pastaraisiais metais sparčiai plėtojantis ekonominiams, socialiniams, politiniams santykiams šiuolaikinėje Lietuvos visuomenėje, kintant prioritetams ir vertybėms, įstatymų leidėjui sunku kurti ilgai veikiančias teisės normas, nes sunku tiksliai įvertinti visuomeninių santykių raidą bei pokyčius ir teisės normose numatyti visus galimus teisinius santykius. Nors baudžiamoji teisė kinta palyginti nedaug, tam tikrų klausimų sprendimą palikus teisėjo nuožiūrai galima adekvačiai reaguoti į pasikeitusias gyvenimo aplinkybes.

Antra, teoriškai visuomeninius santykius teisės aktuose galima sureguliuoti taip detaliai, kad kiekvienam gyvenimo atvejui tiktų tik vienintelis teisės aktuose numatytas sprendimas. Atsižvelgiant į tai, kad konkretūs gyvenimo atvejai yra labai įvairūs, tokie teisės aktai turėtų būti labai kazuistiški ir griozdiški, todėl šiuolaikinės valstybės kuriamuose teisės aktuose nurodomi teisės taikymui svarbiausi pagrindai, o teisinio reguliavimo pritaikymas konkrečiam gyvenimo atvejui tam tikra apimtimi yra paliekamas teisėjo nuožiūrai.

Trečia, teisėkūros procese yra galimi atvejai, kai įstatymų leidėjas norėjo sukurti aiškia ir vienareikšmišką normą, bet ji suformuluota nepakankamai aiškiai, todėl normos turinį turi išsiaiškinti pats teisėjas, kiek tai palikta jo nuožiūrai.

Ketvirta, įstatymų leidėjas sąmoningai kuria ir išleidžia teisės normas, kurių taikymas tam tikra apimtimi yra paliekamas teisėjo nuožiūrai. Būtent tokios ir yra Baudžiamajame kodekse numatytos bausmių skyrimo nuostatos, nes kiekviena nusikalstama veika ir ją padaręs asmuo yra tokie individualūs, kad įstatymų leidėjas būtų nepajėgus numatyti įstatyme konkrečios bausmės rūšies ir dydžio, kuris visada tiksliai atitiktų padarytą nusikalstamą veiką ir veiką padariusiojo asmenybę, todėl įstatymų leidėjas sankcijoje nustato tam tikras bausmių rūšis bei galimas jų ribas ir nurodo taisykles, kurių laikydamasis teismas turi paskirti konkrečią bausmę.

Nurodytos priežastys pagrindžia teisėjo nuožiūros egzistavimo būtinybę baudžiamojoje teisėje ir reikalauja nagrinėti šį klausimą detaliau.

Norėdamas pateikti teisėjo nuožiūros skiriant bausmę sąvoką, iš pradžių išnagrinėsiu požymius, kurie yra būdingi teisėjo nuožiūrai, o remdamasis jais, pateiksiu teisėjo nuožiūros apibrėžimą.

Pirmiausia teisėjo nuožiūrai yra būdingas **legalumo** požymis. Tai reiškia, kad teisėjas gali elgtis pagal savo nuožiūrą tik tada, kai tai jam leidžia įstatymas. Tokią išvadą galima daryti remiantis LR BK 2 str. 5 d. numatyta nuostata, kad „bausmės, baudžiamojo ar auklėjamojo poveikio priemonės bei priverčiamosios medicininės priemonės skiriamos tik pagal įstatymą [1].“ Kadangi bausmės gali būti skiriamos tik pagal įstatymą, tai ir teisėjo nuožiūros galimybė bausmės skyrimo procese gali būti numatyta tik įstatyme. Jei įstatymas nenumato teisėjui galimybės elgtis pagal savo nuožiūrą, teisėjas turi elgtis griežtai pagal atitinkamos įstatymo normos reikalavimus. Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad daugelis LR BK VIII skyriuje, kuris skirtas reglamentuoti bausmės skyrimą, numatytų normų įtvirtina tam tikrą teisėjo nuožiūros galimybę, nors ne vienoje normoje nerasime formuluotės „teisėjo nuožiūra“, „teismo nuožiūra“ ar panašios. Įstatymų leidėjas vartoja tokias sąvokas kaip „teismas atsižvelgia“, „teismas įvertina“, „paprastai skiria“ ir kitas formuluotes ir iš jų galima suprasti, kad vieno arba kito klausimo galutinis sprendimas yra paliktas teisėjo nuožiūrai.

Antras teisėjo nuožiūrai būdingas požymis yra tai, kad tais atvejais, kai įstatymas numato ne vieną, bet kelis galimus pasirinkimo variantus, bet kuris iš priimtų sprendimų bus **teisėtas**. Tarkim, LR BK 55 str. numato, kad „asmeniui, pirmą kartą teisiui už nesunkų ar apysunkį tyčinį nusikaltimą, teismas paprastai skiria su laisvės atėmimu nesusijusias bausmes“. Tačiau teismas tokiam asmeniui gali skirti ir terminuoto laisvės atėmimo bausmę,

bet privalo motyvuoti savo sprendimą. Vadinasi, pirmą kartą už nesunkų arba apysunkį tyčinį nusikaltimą teisiamam asmeniui teismas gali paskirti tiek terminuoto laisvės atėmimo, tiek arešto, tiek bet kurią kitą su laisvės atėmimu nesusijusią bausmę, ir toks teismo sprendimas bus teisėtas pagal LR BK 55 straipsnį. LR BK VIII skyriuje yra ir daugiau normų, kurios numato kelias pasirinkimo galimybes ir kiekvienos iš jų pasirinkimas bus teisėtas, jei atitiks įstatymų keliamus reikalavimus.

Vien legalumo ir teisėtumo požymių neužtenka. Teisėjo nuožiūrai būdingas požymis yra tai, kad, esant pasirinkimo galimybei, teisėjas turi pasirinkti tokį teisės normos taikymo būdą, kad nusikalstamą veiką padaręs asmuo būtų teisingai nubaustas. Iš to plaukia, kad trečias teisėjo nuožiūros požymis yra bausmės **teisingumas**. Kaip jau minėta, tais atvejais, kai įstatymas suteikia teisėjui kelis pasirinkimo variantus, kiekvienas iš jų bus ir legalus, ir teisėtas, tačiau konkrečiu atveju jis gali būti neteisingas [2, p. 90–99].

Teisėtumas, teisingumas yra ne tik teisėjo nuožiūrai būdingi požymiai, bet ir bausmės skyrimo instituto, baudžiamosios teisės ir bendrieji teisės principai. Apibendrinant tai, kas išdėstyta anksčiau, galima pateikti teisėjo nuožiūros skiriant bausmę sąvoką.

Teisėjo nuožiūra skiriant bausmę – teisėjo galimybė laikantis baudžiamojo įstatymo reikalavimų ir vadovaujantis baudžiamosios teisės principais skiriant bausmę pasirinkti vieną iš alternatyvių, baudžiamajame įstatyme numatytų sprendimo variantų.

2. Teisėjo nuožiūros ribojimas

Svarbus teisėjo nuožiūros skiriant bausmę aspektas yra šios nuožiūros ribos. Ribų nustatymas yra būtinas tam, kad teisėjo nuožiūra netaptų teisėjo savivale. Šio klausimo sprendimas yra ypač aktualus, nes teisėjo tinkamo naudojimosi jam suteikta nuožiūra priimant sprendimus problema Lietuvoje jau buvo kilusi, kai po 1990 m. Aukščiausiajam Teismui ėmus mažiau kontroliuoti teismų veiklą, teismų praktika skiriant bausmes tapo gana skirtinga, dėl didelės teismų laisvės prasidėjo piktnaudžiavimai, dėl to teismų sprendimai buvo ne kartą kritikuojami visuomenės informavimo priemonėse, kėlė visuomenės nepasitenkinimą, mažino pasitikėjimą teismais [3, p. 86–87].

Kaip jau buvo minėta anksčiau, teisę elgtis pagal savo nuožiūrą taikant normas konkrečiam gyvenimo atvejui teisėjui gali suteikti tik įstatymas. Vadinasi, pačiame įstatyme ir turi būti nustatytos teisėjo laisvės ribos. Tai galima padaryti baudžiamųjų įstatymų kūrimo stadijoje naudojantis teisėkūros technika kaip priemone nustatant teisėjo laisvės ribas.

Akivaizdu, kad teisės norma gali būti suformuluota taip, kad numatytų tik vieną galimą sprendimo variantą ir visiškai apribotų teisėjo nuožiūrą. Tokios normos pavyzdys bausmės skyrimo srityje yra LR BK 63 str. 5 d., kurioje numatyti trys atvejai, kuriems esant, teismas, skirdamas galutinę subendrintą bausmę už kelias nusikalstamas veikas, turi taikyti bausmių apėmimą ir negali taikyti dalinio arba visiško bausmių sudėjimo. Analogiška yra ir LR BK 66 str. 1 d. pagal kurią „teismas, skirdamas bausmę asmeniui, kuriam buvo taikytas kardomasis kalinimas (suėmimas), privalo jį įskaityti į paskirtą bausmę.“ Pasirinkus tokį teisinio reglamentavimo būdą teisėjas tampa tik formaliu įstatymo taikymo „įrankiu.“ Kuo daugiau analogiškų normų yra įstatyme, tuo vienodesnė yra šio įstatymo taikymo praktika, nes teisės taikymo subjektui yra tiksliai nurodyta, kaip elgtis, bet tuo sunkiau yra atsižvelgti į konkrečius skirtingus gyvenimo atvejus, kuriems yra taikomas įstatymas. Kadangi bausmės skyrimo procese svarbu atsižvelgti į konkrečias nusikalstamos veikos aplinkybes, į kaltininko asmenybę ir kitas skiriant bausmę svarbias aplinkybes, kurių detalią įtaką bausmės rūšies bei dydžio parinkimui numatyti baudžiamajame įstatyme būtų gana sudėtinga, nes toks įstatymas turėtų būti didelės apimties ir kazuistiškas, todėl teisėkūros procese formuluojama labai nedaug baudžiamųjų normų, kurios visiškai ribotų teisėjo laisvę ir nurodytų tik vienintelį galimą elgesio variantą.

Dažniau baudžiamųjų įstatymų normos, reglamentuojančios bausmės skyrimą, yra kuriamos taip, kad jose būtų numatyti keli alternatyvūs variantai. Būtent tokios yra nemaža da-

lis LR BK VIII skyriuje įtvirtintų normų. Pavyzdžiui, LR BK 55 str. nurodyta, kad „asmeniui, pirmą kartą teisiamam už nesunkų ar apysunkį tyčinį nusikaltimą, teismas paprastai skiria su laisvės atėmimu nesusijusias bausmes,“ tačiau teismui paliekama galimybė skirti ir laisvės atėmimo bausmę; LR BK 56 str. 1 d. yra nurodyta, kad „recidyvistui už tyčinio nusikaltimo padarymą teismas paprastai skiria laisvės atėmimo bausmę,“ bet tokia formuluoatė leidžia daryti išvada, kad teismas gali skirti ir ne laisvės atėmimo bausmę; LR BK 61 str. 4 d. yra nurodyta, kad tokiais atvejais, kai „kaltininkas savo noru prisipažino padaręs nusikaltimą, nuširdžiai gailisi, aktyviai padėjo išaiškinti nusikaltimą ir nėra atsakomybę sunkinančių aplinkybių, teismas skiria jam ne didesnę kaip straipsnio sankcijoje už padarytą nusikaltimą numatytos bausmės vidurkis laisvės atėmimo bausmę arba su laisvės atėmimu nesusijusią bausmę.“

Galimas ir trečias teisės normų formulavimo modelis, kai teisėjui suteikiama neribota laisvė elgtis savo nuožiūra. Tokių normų įtvirtinimas Baudžiamajame kodekse rodo, kad įstatymų leidėjas pasitiki teisėjais kaip teisės taikymo subjektais, jų kompetencija, profesionalumu, sąžiningumu ir numato tik bendro pobūdžio taisykles, kurios iš esmės suteikia galimybę teisėjui elgtis pagal savo nuožiūrą. Mano manymu, tokios normos pavyzdys bausmės skyrimo srityje yra LR BK 61 str. 2 d., kurioje nurodyta, kad „teismas, įvertinęs atsakomybę lengvinančias ir (ar) atsakomybę sunkinančias aplinkybes, jų kiekį, pobūdį ir tarpusavio santykį, taip pat kitas 54 straipsnio 2 dalyje nurodytas aplinkybes, motyvuotai parenka švelnesnę ar griežtesnę bausmės rūšį, taip pat skiriamos bausmės dydį, skaičiuodamas nuo jos vidurkio.“ Šioje normoje nurodyta, kad teisėjas turi atsižvelgti į atsakomybę lengvinančias ir (ar) sunkinančias aplinkybes, jų kiekį, pobūdį ir tarpusavio santykį, tačiau LR BK nenurodo, kiek vienos ar kitos atsakomybę lengvinančios ar sunkinančios aplinkybės buvimas turi įtakos skiriant mažesnę arba didesnę bausmę ar parenkant jos rūšį, kaip elgtis esant ir atsakomybę lengvinančių, ir atsakomybę sunkinančių aplinkybių tuo pat metu. Tokio paaiškinimo nepateikia ir teismų praktika.

Vienas iš teisėjo nuožiūros, skiriant bausmę, ribojimo būdų, numatytų teisės normose, gali būti **teisinių konstrukcijų** naudojimas. Teisinės konstrukcijos – tai modeliai, tipinės formuluoatės, kurios yra naudojamos įstatymų leidėjo kuriant teisės normas. Baudžiamojo kodekso specialiosios dalies straipsnių dispozicijos ir sankcijos yra teisinių konstrukcijų rūšys. Baudžiamojo kodekso specialiosios dalies straipsnių dispozicijose gali būti numatytos tokios normos, kurios palieka laisvės teisėjo nuožiūrai. Tai normos, pasižyminčios vertinamuoju požymiu, kurio reikšmė nėra nurodyta Baudžiamajame kodekse. Bet tokios normos nėra svarbios šio darbo tyrinėjimo sričiai, kadangi jų reikšmė visų pirma turi įtakos veikos kvalifikavimui, o tik po to bausmės skyrimui, todėl plačiau nebus aptartos.

Baudžiamojo kodekso 54 str. 1 d. nurodyta, kad „teismas skiria bausmę pagal šio kodekso specialiosios dalies straipsnio, numatančio atsakomybę už padarytą nusikalstamą veiką, sankciją.“ Akivaizdu, kad Baudžiamojo kodekso specialiosios dalies straipsnio, kuriame numatytos nusikalstamos veikos padarymu yra kaltinamas asmuo, sankcijoje nurodytos bausmių rūšys saisto teisėjo pasirinkimo galimybę. Tai reiškia, kad teisėjas, skirdamas bausmę už konkrečią nusikalstamą veiką, turi rinktis iš bausmių sąrašo, numatyto Baudžiamojo kodekso specialiosios dalies straipsnio sankcijoje. Aišku, LR BK 54 str. 1 d. įtvirtinta nuostata turi ir išimčių – LR BK 43 str. 4 d. yra nurodyta, kad „juridiniams asmenims skiriamos bausmės šio kodekso specialiosios dalies straipsnių sankcijose nenurodomos. Teismas, skirdamas bausmę juridiniam asmeniui, vadovaujasi šio straipsnio 1 dalyje numatytu bausmių sąrašu.“ Taip pat Baudžiamojo kodekso specialiosios dalies straipsnio sankcijoje nėra numatytas viešųjų teisių atėmimas, kurį teismas skiria tais atvejais, kai „straipsnio sankcijoje yra numatyta teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atėmimo bausmė ir nusikalstama veika padaryta piktnaudžiaujant viešosiomis teisėmis.“ Tačiau ir šiais atvejais Baudžiamasis kodeksas numato tam tikras teisėjo pasirinkimo ribas. Todėl galima daryti išvadą, kad įstatymų leidėjas, naudodamas teises konstrukcijas, gali riboti teisėjo nuožiūrą skiriant bausmę.

Norėdamas riboti teisėjo nuožiūrą, įstatymų leidėjas gali naudoti **teisines prezumpcijas**. Teisinė prezumpcija (lot. *praesumptionis iuris*; vok. *Rechtsvermutungen*) laikoma įstatyme nurodyta tam tikrų faktų, aplinkybių egzistavimo, jų tikrumo prielaida, esant tam tikrų faktų [4, p. 434]. Teisinė prezumpcija jau patikrinta praktiškai, todėl teisingai atspindi didžiąją daugumą situacijų, kurioms taikoma prezumpcija, bet palieka galimybę ją paneigti. Teisinių prezumpcijų naudojimo tikslas yra pasiekti tam tikrą teisinio reguliavimo aiškumą, proceso taupumą, nes teisinių prezumpcijų nereikia įrodinėti. Teisinės prezumpcijos gali būti paneigiamos (nuginčijamos) ir nepaneigiamos (nenuginčijamos). Šalis, norinti paneigti teisinę prezumpciją, turi tai įrodyti, o pačios teisinės prezumpcijos įrodinėti nereikia, ja galima tiesiog remtis be papildomų įrodymų. Bausmės skyrimo srityje nepaneigiama (nenuginčijama) prezumpcija yra tai, kad įstatymų leidėjas teisingai nustatė viršutinę Baudžiamojo kodekso specialiosios dalies straipsnio dispozicijoje numatytos nusikalstamos veikos sudėties sankcijos ribą, ir teismas negali jos peržengti skirdamas bausmę. Tuo tarpu žemutinė Baudžiamojo kodekso specialiosios dalies straipsnio dispozicijoje numatytos nusikalstamos veikos sudėties sankcijos riba yra paneigiama (nuginčijama) prezumpcija. Teismas gali ją paneigti vadovaudamasis LR BK 62 str., kuris numato galimybę skirti švelnesnę negu įstatymo numatyta bausmę bei vadovaudamasis LR BK 54 str. 3 d. įtvirtinta nuostata, kad „teismas, vadovaudamasis bausmės paskirtimi, gali motyvuotai paskirti švelnesnę bausmę,“ jei „straipsnio sankcijoje numatytos bausmės paskyrimas aiškiai prieštarautų teisingumo principui.“ Paneigiama (nuginčijama) prezumpcija yra ir LR BK 60 str. 1 d. 1 p. numatyta atsakomybė sunkinanti aplinkybė, jog „veiką padarė bendrininkų grupė,“ nes „teismas, atsižvelgdamas į kiekvieno bendrininko dalyvavimo darant nusikalstamą veiką pobūdį ir laipsnį, gali nepripažinti šios aplinkybės atsakomybę sunkinančia.“

Teisėjo nuožiūra gali būti ribojama naudojant **teisines fikcijas**. Fikcija (lot. *fictio* – prsimanymas) – nesamas dalykas, pramanas, išgalvojimas, fantazija [5, p. 315]. Teisine prasme fikcija yra teisėkūros elementas, kuris esamą pripažįsta nesamu, ir priešingai. Fikcija negali atsirasti stichiškai ir susiformuoti be sąmoningos žmogaus veiklos. Priešingai, tam, kad ji atsirastų, būtina, kad žmonės susitartų tarpusavyje (arba tai jiems būtų nurodyta), jog jie laikys tikrove tam tikrą padėtį, nors visiems tokio susitarimo (arba nurodymo) dalyviams yra aišku, kad tokia padėtis yra išgalvota ir iš tikrųjų neegzistuoja, o yra sukurta dirbtinai, siekiant sureguliuoti tam tikrus tarpusavio santykius [6, p. 28–30]. Tokios fikcijos pavyzdžiu galima laikyti teistumo institutą baudžiamojoje teisėje, kai įstatymų leidėjas numato, kad nuteistas už nusikaltimo padarymą asmuo, kurio atžvilgiu yra įsiteisėjęs apkaltinamasis teismo nuosprendis, laikomas tam tikrą laiką turinčiu teistumą, tačiau teismui yra suteikiama galimybė teistumo terminą sutrumpinti ar jį panaikinti, ir toks asmuo jau laikomas neturinčiu teistumo. Sutrumpinus teistumo terminą ar jį panaikinus susidaro tokia situacija, kai asmuo lyg ir turėtų būti laikomas turinčiu teistumą, bet dėl įstatyme įtvirtintos ir teismo pripažintos fikcijos laikoma, kad toks asmuo neturi teistumo ir tai turi įtakos tokį asmenį pripažįstant recidyvistu arba pavojingu recidyvistu bei skiriant bausmę (LR BK 56 str.). Pagal LR BK 55 str. „asmeniui, pirmą kartą teisiamam už nesunkų ar apysunkį tyčinį nusikaltimą, teismas paprastai skiria su laisvės atėmimu nesusijusias bausmes.“ Asmuo, kuris yra anksčiau teistas, bet jo teistumas yra išnykęs arba panaikintas įstatymo nustatyta tvarka, yra laikomas ne-teistu ir jam gali būti taikomas LR BK 55 str. numatytos nuostatos, nors realiai asmuo yra teisiamas ne pirmą kartą.

Fikcija reguliuoja tam tikrus faktus, situacijas, visuomeninius santykius suteikdama visuomeninių santykių teisiniam reguliavimui aiškumą, stabilumą ir daro baudžiamosios teisės sistemą paprastesnę ir ekonomiškesnę. Skirtingai nuo prezumpcijos, fikcija yra nepaneigiama. Būtent šiuo savo požymiu fikcija suteikia baudžiamiesiems teisiniams santykiams aiškumo ir stabilumo.

Siekiant teisinio reguliavimo tikslumo, aiškumo, paprastumo svarbus vaidmuo tenka teisinei **terminijai**, kuri gali susiaurinti arba išplėsti teisėjo nuožiūros ribas. Teisės normų kalba yra laikoma vienu iš juridinės technikos elementų [7, p. 187–193]. Baudžiamojoje tei-

sėje teisinės terminijos tikslumas turi ypač didelę reikšmę, nes gali turėti lemiamos įtakos asmenų patraukimui baudžiamojon atsakomybėn ir nuteisimui. Todėl teisinė terminija turi pasižymėti:

- 1) vienareikšmiškumu, t. y. teisės norminiame akte neturi būti dviprasmybių, nesu-
prantamų arba nepaaiškinamų, daugiareikšmių terminų, o teisės normos turi būti
suformuluotos taip, kad būtų aiškiai ir vienareikšmiškai suprantami teisių ir pareigų
atsiradimo, pasikeitimo arba išnykimo pagrindai;
- 2) pastovumu, kuris reiškia, kad teisės normose vartojami terminai turi pasireikšti
stabilumu, gramatiniu vienodumu, standartiškumu, o nauji terminai vartojami tik jei
jos pakankamai pagrįstos jurisprudencijoje;
- 3) vienove, t. y. tame pačiame ir net skirtinguose teisės aktuose tas pats terminas turi
turėti tą pačią prasmę [7, p. 190–193].

Galima išskirti dar vieną teisinės terminijos požymį – profesionalumą, nes ne visada
yra tikslinga vartoti bendrus terminus, kurie vartojami kasdieniame gyvenime, tam tikrais at-
vejais patogiau vartoti specifinius, specialiai tam tikrai teisės šakai arba institutui sukurtus
terminus.

Jei termino prasmė yra ne visai aiški arba gali būti suprantama skirtingai, tai termino
prasmę reikėtų paaiškinti pačiame teisės norminiame akte. LR BK normose, reglamentuo-
jančiuose bausmės skyrimą, taip pat yra vartojami terminai, kurių samprata, turinys yra at-
skleidžiami kitose LR BK straipsniuose, pvz., LR BK 27 str. yra atskleidžiama recidyvisto ir
pavojingo recidyvisto sąvoka, LR BK 21 str. rengimosi padaryti nusikaltimą, LR BK 22 str. –
pasikėsimo padaryti nusikalstamą veiką sampratos ir kita.

Svarbus vaidmuo ribojant teisėjo laisvo pasirinkimo galimybę tenka LR BK specialio-
sios dalies straipsnio, numatančio atsakomybę už konkrečią nusikalstamą veiką, **sankcijai**.
Bendrieji bausmės skyrimo pagrindai reikalauja bausmę skirti būtent pagal sankciją. Išsky-
rus LR BK numatytą viešųjų teisių atėmimo bausmę, teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsi-
imti tam tikra veikla atėmimo bausmę ir bausmes juridiniams asmenims, visos kitos baus-
mės yra nurodomos specialiosios dalies straipsnių sankcijose. Įstatymų leidėjas gali pasi-
rinkti kelis sankcijos konstrukcijos būdus. Sankcijoje gali būti numatyta tik viena bausmės
rūšis, kelios bausmės rūšys, arba tik maksimali bausmės riba, o gali būti numatyta tiek mak-
simali, tiek minimali bausmės riba. Sankcijos, kuriose numatytos kelios bausmės rūšys, va-
dinamos alternatyviomis ir suteikia teisėjui didesnę pasirinkimo galimybę bei palieka dau-
giau laisvės teisėjo nuožiūrai. Net 196 iš 229 LR BK specialiosios dalies straipsnių, numat-
nčių nusikalstamų veikų sudėtis, yra numatytos alternatyvios sankcijos.* Tai sudaro 85,59
proc. LR BK specialiosios dalies straipsnių sankcijų. Aišku, reikia nepamiršti, kad LR BK
bendrosios dalies nuostatos gali riboti teisėjo nuožiūrą ir esant alternatyviai sankcijai. Tei-
sėjo nuožiūrą gali riboti ir pačio nuteistojo sutikimas arba nesutikimas atlikti viešųjų darbų
bausmę. Nepaisant to, alternatyvios sankcijos suteikia daugiau laisvės ir pasirinkimo gali-
mybių teisėjui individualizuoti bausmę.

Sankcijos, kuriose yra numatyta tik viena bausmės rūšis, taip pat palieka laisvės tei-
sėjo nuožiūrai, bet mažesne apimtimi nei alternatyvios sankcijos. Tik 33 (arba 14,41 proc.) iš
229 LR BK specialiosios dalies straipsnių, numatančių nusikalstamų veikų sudėtis, yra nu-
matytos sankcijos, kuriose nurodoma tik viena bausmė*. Visose šiose sankcijose įstatymų
leidėjas yra numatęs tik terminuoto laisvės atėmimo bausmę. Reikia pažymėti, kad tik šios
bausmės minimali riba kartais yra nustatoma sankcijoje, o visų kitų bausmių minimali riba
yra nurodoma LR BK bendrojoje dalyje. Galiojančiame LR BK 2004 m. rugsėjo 15 d. buvo 22
straipsniai, kurių sankcijose buvo numatytas minimalus laisvės atėmimo bausmės terminas.
Tai sudaro tik 9,6 proc. LR BK specialiosios dalies straipsnių. Net ir tuo atveju, kai sankcijoje
yra numatyta tik viena bausmė, teismas turi tam tikrą laisvę skirti konkretų bausmės dydį, o
esant LR BK 62 str. numatytoms aplinkybėms, gali paskirti švelnesnę bausmę. Taip pat tei-

* Remiantis 2004 m. rugsėjo 15 d. galiojusia LR BK redakcija.

smas gali paskirti švelnesnę bausmę, jei straipsnio sankcijoje numatytos bausmės paskyrimas aiškiai prieštarautų teisingumo principui. Ši LR BK 54 str. 3 d. įtvirtinta nuostata yra viena iš LR BK naujovių, ji palieka plačias ribas teisėjo nuožiūrai skiriant bausmę.

Svarbu yra ne tik nustatyti teisėjo nuožiūros ribas, bet sukurti ir priežiūros mechanizmą, kuris užtikrintų teisėjo naudojimosi jam suteikta laisve, kontrolę. Tai pasiekama sukuriant kelių pakopų teismų sistemą, kurioje numatoma galimybė aukštesnės instancijos teismams peržiūrėti žemesnių teismų sprendimus. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 str. 2 d. yra nurodyta, kad „asmuo, kaltinamas padaręs nusikaltimą, turi teisę, kad jo byla (...) teisingai išnagrinėtų (...) teismas.“ Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 14 str. 5 d. numato, kad „kiekvienas asmuo, pripažintas kaltu nusikaltimo padarymu, turi teisę, kad jo pripažinimą kaltu ir nuteisimą pagal įstatymą peržiūrėtų aukštesnė teisminė instancija.“ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (toliau – LR BPK) 311 str. nurodyti teismai, kurie nagrinėja bylas apeliacine tvarka, o LR BPK 312 str. nurodomi proceso dalyviai, kurie gali pateikti apeliacinius skundus [8]. Vadinasi, visų pirma patys proceso dalyviai sprendžia, ar teisėjas tinkamai pasinaudoja jam suteikta nuožiūra, nes nesant skundo, apeliacinis procesas nepradedamas. Tačiau proceso dalyvių nuomonė dėl to, teisingai ar ne teisėjas pasinaudojo jam suteiktomis teisėmis, nėra privaloma apeliacinės instancijos teismui, t. y. tik apeliacinės instancijos teismas gali priimti teisiškai reikšmingą ir privalomą sprendimą dėl to, ar teisėjas teisingai pasinaudojo jam suteikta nuožiūra.

Svarbu nustatyti, kas yra kontrolės objektas apeliaciniame procese (tiek, kiek tai susiję su teisėjo nuožiūra skiriant bausmę). LR BPK 328 str. nurodoma, kad apeliacinės instancijos teismas pakeičia pirmosios instancijos teismo nuosprendį, jeigu neteisingai paskirta bausmė. Neteisinga pripažįstama tokia bausmė, kuri ir atitinkdama BK straipsnio sankcijoje nustatytas ribas, yra aiškiai per švelni ar per griežta [10, p. 293]. Tai tokie atvejai, kai teisėjas bausmę paskyrė teisėtai – neperžengdamas jam įstatymu suteiktos teisės skirti bausmę savo nuožiūra ribos, bet neteisingai, o kaip jau buvo minėta, teisėjo nuožiūra turi pasižymėti tiek teisėtumu, tiek teisingumu. Bet ar gali apeliacinės instancijos teismas nustatyti paskirtos bausmės teisingumą ar neteisingumą? Jei gali, tai kaip tai reikėtų padaryti? Manau, kad apeliacinės instancijos teismas gali nustatyti, ar paskirta bausmė yra teisinga. Aišku, to neįmanoma padaryti absoliučiai tiksliai, kaip ir neįmanoma „šimto procentų“ tikslumu pasakyti, kuri bausmė ir koks jos dydis yra teisingi konkrečiam asmeniui už konkrečios nusikalstamos veikos padarymą. Matyt, todėl LR BPK komentare ir nurodoma, kad neteisinga bausme pripažįstama tokia bausmė, kuri yra aiškiai per švelni arba per griežta, nors pačiame LR BPK vartojama formuluotė „neteisingai paskirta bausmė.“ Norėdamas patikrinti paskirtos bausmės teisingumą, apeliacinės instancijos teismas turėtų įvertinti:

- 1) motyvus, kuriais remdamasis pirmos instancijos teismas pripažino tam tikras aplinkybes juridškai svarbiomis skiriant bausmę;
- 2) pačias tas aplinkybes, kurios pripažintos juridškai svarbiomis;
- 3) bausmės skyrimui juridškai svarbių aplinkybių tarpusavio santykio įvertinimą.

LR BPK 305 str. 1 d. 4 p. nurodyta, kad apkaltinamojo nuosprendžio aprašomojoje dalyje išdėstomi bausmės skyrimo motyvai. LR BPK komentare aiškinant minėtą nuostatą nurodoma, kad nuosprendyje turi būti motyvuojamas „laisvės atėmimo bausmės skyrimas, jeigu baudžiamųjų įstatymų sankcija numato ir kitas bausmes, nesusijusias su laisvės atėmimu; jeigu teismas skiria šią bausmę pirmą kartą teisiamaam už nesunkų ar apysunkį tyčinį nusikaltimą“ [9, p. 208]. Manau, kad toks aiškinimas nėra visai tikslus, nes teismas turėtų motyvuoti ir su laisvės atėmimu nesusijusios bausmės skyrimą recidyvistui (LR BK 56 str. 1 d.), švelnesnės negu įstatymo numatyta bausmės skyrimą (LR BK 62 str.), pripažinimą atsakomybe lengvinančia aplinkybe LR BK 59 str. nenurodytas aplinkybes. Jei pirmos instancijos teismo nuosprendyje nėra nurodyti motyvai, kuriais remdamasis teismas laikė tam tikras aplinkybes juridškai svarbiomis skiriant bausmę, tai apeliacinės instancijos teismui yra sunkiau įvertinti, ar pirmos instancijos teismas teisingai pasinaudojo jam suteikta pasirinkimo laisve, nes apeliacinės instancijos teismas lygina savo subjektyvų supratimą, kokia bausmė

yra teisinga, su pirmos instancijos teismo subjektyviu bausmės teisingumo supratimu. Iš to kyla ir kitas klausimas – ar gali apeliacinės instancijos teismas pripažinti neteisėtu pirmos instancijos teismo sprendimą nesutikdamas su sprendimo motyvais? Atsakyti į šį klausimą nėra lengva, nes, viena vertus, tam tikrų aplinkybių pripažinimas juridškai svarbiomis skiriant bausmę gali reikšti ne teisėjo nuožiūrą, o teismo savivalę, bet, kita vertus, pirmos instancijos teismo motyvų atmetimas aukštesnės instancijos teisme gali kelti baimę pirmos instancijos teisėjams naudotis jiems suteikta pasirinkimo galimybe ir priversti juos elgtis taip, kaip jau panašioje situacijoje yra pasielgęs aukštesnis teismas, siekiant išvengti nuosprendžio pakeitimo aukštesnės instancijos teisme. Teisėjo nuožiūros (taip pat ir aukštesnių teismų teisėjų) negalima vertinti kaip kažko absoliučiai teisingo, neklystamo. Todėl įstatymų leidėjui yra svarbu apsispręsti, ar jis suteiks tam tikrą laisvę teisėjams ir kartu pripažins, kad teisėjai gali daryti klaidų, naudodamiesi jiems suteikta laisve, ar įstatymuose įtvirtins tokias normas, kurios visiškai nenumatys teisėjo pasirinkimo galimybes, ir tai garantuos vienodą įstatymų taikymo praktiką ir pašalins teisėjo klaidos galimybę. Atsižvelgdamas į tai, kad Lietuvos Respublikoje galioja daugelis tarptautinių teisės aktų, kurie garantuoja žmogaus teises ir laisves, Lietuvos Respublikos Konstitucijoje ir Konstitucinio Teismo praktikoje įtvirtintą nuostatą, kad Lietuvos Respublika yra demokratinė valstybė, kad asmuo turi teisę būti teisingai nubaustas ir t. t., įstatymų leidėjas turi suformuluoti tokias teisės normas, kad jos paliktų galimybę teisėjui skiriant bausmę įvertinti nusikaltusio asmens asmenybę ir kitas faktines bylos aplinkybes.

Kyla kitas klausimas, kiek aukštesnės instancijos teismai gali kištis į žemesnių teismų sprendimus? Išanalizavus LR BPK įtvirtintas nuostatas, galima teigti, kad apeliacinės instancijos teismui paliktos neribotos galimybės analizuoti ir vertinti pirmos instancijos teismo sprendimus.

Lietuvoje numatyta galimybė skųsti teismo sprendimą ne tik apeliacine, bet ir kasacine tvarka. Kasacija yra ekstraordinari teismo sprendimų teisėtumo kontrolės forma, galima tik išimtiniais atvejais. Aukščiausiasis Teismas bylas nagrinėja tik teisės taikymo aspektu. LR BPK 369 str., tarp kitų pagrindų nuosprendžius arba nutartis nagrinėti kasacine tvarka, yra nurodyta, kad įsiteisėjęs nuosprendis ar nutartis apskundžiami ir bylos nagrinėjamos kasacine tvarka, jeigu netinkamai pritaikytas baudžiamasis įstatymas. Baudžiamasis įstatymas netinkamai pritaikytas tada, kai netinkamai pritaikytos LR BK bendrosios dalies normos. Bendrosios dalies normos reglamentuoja ir bausmės skyrimą. LR BPK 376 str., reglamentuojančiame teismo įgaliojimų nagrinėjant kasacinę bylą ribas, nurodyta, kad teismas gali sušvelninti arba sugriežtinti bausmę, jeigu neteisinga bausmė susijusi su netinkamu baudžiamojo įstatymo pritaikymu. Taip kasacinės instancijos teismas tampa dar viena pakopa bendrosios kompetencijos teismų sistemoje, padedanti sumažinti klaidos galimybę teisėjui naudojantis savo nuožiūra skiriant bausmę.

Aukščiausiasis Teismas, kaip kasacinis, atlieka ir dar vieną labai svarbų uždavinį. Šis teismas formuoja vienodą bendrosios kompetencijos teismų praktiką aiškinant ir taikant įstatymus ir kitus teisės aktus. Aukščiausiasis Teismas tai daro teikdamas rekomendacinius išaiškinimus ir konsultacijas teisėjams. Jos nėra privalomos taikant teisės aktą. Tuo tarpu į Aukščiausiojo Teismo biuletenyje „Teismų praktika“ paskelbtose nutartyse esančius įstatymų ir kitų teisės aktų taikymo išaiškinimus atsižvelgia teismai, valstybės ir kitos institucijos, taip pat kiti asmenys, taikydami tuos pačius įstatymus ir kitus teisės aktus. Atsižvelgiant į tai, kad LR BK bausmės skyrimo srityje teisėjo nuožiūra nėra visiškai suvaržyta, vienodos teismų praktikos formavimas yra svarbus teisingumo principo įgyvendinimo baudžiamojoje teisėje garantas.

Tiek apeliacinės, tiek kasacinės instancijos teismai yra savotiški filtrai, padedantys sumažinti klaidos arba piktnaudžiavimo galimybę teisėjui naudojantis jam suteikta nuožiūra bausmės skyrimo procese. Svarbų vaidmenį šioje srityje atlieka ir Aukščiausiasis Teismas, formuodamas vienodą teismų praktiką.

Išvados

1. Suteikimas teisės bausmę skiriant teisėjui elgtis pagal savo nuožiūrą yra nulemtas sparčiai kintančių visuomeninių santykių, būtinybės taikyti baudžiamosios teisės normas konkrečiam asmeniui už konkrečios nusikalstamos veikos padarymą bei kitų priežasčių ir priklauso nuo įstatymų leidėjo valios.

2. Teisėjo nuožiūrai yra būdingi legalumo, teisėtumo ir teisingumo požymiai.

3. Teisėtumas ir teisingumas yra ne tik teisėjo nuožiūrai būdingi požymiai, bet ir baudžiamosios teisės principai, kurių turi laikytis teisėjas, skirdamas bausmę.

4. Teisėjo nuožiūra skiriant bausmę – teisėjo galimybė laikantis baudžiamojo įstatymo reikalavimų ir vadovaujantis baudžiamosios teisės principais skiriant bausmę pasirinkti vieną iš alternatyvių, baudžiamajame įstatyme numatytų sprendimo variantų.

5. Daug vietos teisėjo nuožiūrai skiriant bausmę numato LR BK 54 str. 3 d. įtvirtinta nuostata.

6. Įstatymų leidėjas gali riboti teisėjo nuožiūrą skiriant bausmę naudodamas teisinės konstrukcijas, teisinės prezumpcijas, teisinės fikcijas ir vartodamas teisinę terminiją.

7. Apeliacinės ir kasacinės instancijos teismai padeda sumažinti klaidos arba piktnaudžiavimo galimybę teisėjui naudojantis jam suteikta nuožiūra skiriant bausmę.

LITERATŪRA

1. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. – Vilnius, 2000.
2. Gumuliauskas A. Teisingumo principas ir jo reikšmė naujajame Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse // Teisė. Vilniaus universiteto leidykla, 2003. T 48.
3. Piesliakas V. Baudžiamųjų įstatymų principinės nuostatos ir jų įgyvendinimas naujajame Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse: habil. darbas: soc. mokslai: teisė (6F) / LPA, VU. – Vilnius, 1995.
4. Laužikas E., Mikelėnas V., Nekrošius V. Civilinio proceso teisė. – Vilnius: Justitia, 2003. T 1.
5. Vaitkevičiūtė V. Tarptautinių žodžių žodynas. – Vilnius: Žodynas, 2002.
6. Панько К. К. Фикции в уголовном праве и правоприменении. – Воронеж, 1998.
7. Vaišvila A. Teisės teorija. – Vilnius: Justitia, 2000.
8. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. – Vilnius. 2000.
9. Goda G., Kazlauskas M., Kuconis P. ir kt. / Red. G. Goda. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. – Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003. T. 2.

Judge's Discretion in Imposing Sentences

Alenas Gumuliauskas

Mykolas Romeris University

Keywords: judge's discretion, imposing sentences, legal constructions, lawmaking.

SUMMARY

The article analyses rules of the Code of Criminal Law of the Republic of Lithuania (hereinafter – the Criminal Code) which regulate imposing sentences. This is done from the viewpoint of judge's discretion in imposing sentences. The author sets out four major reasons which, in his opinion, justify the necessity of the existence of judge's discretion.

First of all, due to rapid development of economic, social and political relations in the present Lithuanian society and change of values and priorities in recent years, the legislator finds it difficult to draw up legal rules which would be effective for a long time because it is complicated to make an accurate assessment of development and changes of social relations and to provide for all possible legal relations in legal rules.

Second, in theory social relations can be regulated in legal acts with much detail, so that only one particular decision established in legislation could be applied for a case in question. Taking into account that specific cases are very different, such legal acts would be very casuistic and cumbrous, therefore modern states nowadays usually employ lawmaking technique on the basis of which legal acts which are being drafted specify features of social relations which are most important for law application, meanwhile the application of legal regulation to a specific case is left, to a certain extent, to the discretion of the judge.

Third, during the lawmaking process it can happen that the legislator intended to draw up a clear rule with only one meaning, however, the formulation turned out to be ambiguous and so the judge has to clear up the content of the rule himself, to the extent of his discretion.

Forth, the legislator intentionally draws up and issues legal rules the application of which is left for the discretion of the judge.

The article discusses features typical of judge's discretion, such as legality, lawfulness, justice, and presents the notion of judge's discretion in imposing sentences.

Judge's discretion in imposing sentences is an activity of the judge in relation to imposing sentences pursuant to the requirements of the criminal code and principles of the criminal law when the criminal code provides for more than one alternative solution.

The second part of the article is devoted to ways which can be used by the legislator to restrict the judge's freedom of choice in a sentence imposing process. This can be done employing such elements of lawmaking technique as legal constructions, presumptions of law, fictions of law and legal terminology.

Legal constructions are models, typical wordings used by the legislator when drawing up legal rules.

A presumption of law is an assumption set forth in legislation with respect to the existence of certain facts and circumstances and reliability thereof in the presence of certain facts.

A fiction is a lawmaking element which recognizes something which does exist to be non-existing and vice versa.

Legal terminology should be unambiguous, stable, unified and professional.

In the author's opinion, an important role in restricting judge's free choice is played by the sanction set forth in the article providing for liability for a particular criminal act contained in the specific part of the Criminal Code. The version of the Criminal Code which was in force as on 26-05-2004 contained even 196 out of 229 articles of the specific part covering elements of criminal acts which provided for alternative sanctions. This equals to 85,59 % of the sanctions established in the articles of the specific part of the Criminal Code. Such sanctions give the judge more freedom in imposing sentences. The Criminal Code in force on 26 May 2004 contained 22 articles sanctions in which provided for minimum magnitude of punishment. This makes up only 9,6 % of the articles of the specific part of the Criminal Code.

The author points out that courts of appeals and cassation help to reduce a possibility of a mistake or abuse when enjoying the freedom granted to the judge in a sentence imposing process.

